

СУЧАСНИЙ ВИДОВИЙ СКЛАД РИБНОГО НАСЕЛЕННЯ ЛІВИХ ПРИТОК СЕРЕДНЬОГО ДНІПРА: СУПОЮ І ТРУБЕЖА

Ю. К. КУЦОКОНЬ¹, А. О. ЦИБА^{1*}, А. В. ПОДОБАЙЛО², А. В. ПАНЬКОВ³

Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України,
вул. Б. Хмельницького, 15, м. Київ, 01030, Україна,
²Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
³Національний науково-природничий музей НАН України,
*e-mail: carassius1@ukr.net, tsyba1974@gmail.com

Описано видовий склад риб лівих приток Дніпра – річок Супій і Трубіж. Усього зібрано 3242 особини. Дослідження здійснено 2011–2015 рр. у Київській та Черкаській областях. Також проаналізовано збори Національного науково-природничого музею НАН України для цих річок. Враховуючи музейні дані, сучасний видовий склад включає 22 види для Трубежу і 21 вид – Супою. Наявні три види інтродуцентів – чебачок амурський *Pseudorasbora parva* (Temminck et Schlegel, 1846), карась китайський *Carassius (superspecies auratus)* (Linnaeus, 1758) і ротань-головешка *Perccottus glenii* Dybowski, 1877. Наймасовіший вид в обох річках – гірчак *Rhodeus amarus* (Bloch, 1782). Переважають риби євритонної екологічної групи, фітофіли, бентофаги. У досліджених річках не виявлено (порівняно з 1970-ми рр.) таких аборигенних видів: в'язь *Leuciscus idus* (Linnaeus, 1758), підуст звичайний *Chondrostoma nasus* (Linnaeus, 1758), білізна *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758), а також занесених до Червоної книги України: ялець звичайний *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758), карась звичайний *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758), йорж дунайський *Gymnocephalus baloni* Holcik & Hensel, 1974. Проте наявні види – з Резолюції 6, прийнятої для створення Смарагдової мережі. Зокрема такі види як гірчак європейський *Rhodeus amarus* (Bloch, 1782), щипавка звичайна *Cobitis taenia* (s.l.) Linnaeus, 1758, пічкур-білопер дніпровський *Romanogobio belingi* (Slastenenko, 1934), в'юн звичайний *Misgurnus fossilis* (Linnaeus, 1758). Це дає підстави виділити окремі збережені ділянки річок Трубіж і Супій як об'єкти Смарагдової мережі.

Ключові слова: риби, річка Супій, річка Трубіж, Середній Дніпро

Вступ. Річки Супій і Трубіж, що мають довжину 130 км і 113 км та площі басейнів 2000 км² і 4700 км² відповідно, це – ліві притоки першого порядку Дніпра. Їхні водозбірні басейни межують, а гирла розташовані на відстані 60 км. У Кременчуцьке водосховище впадає Супій, а в Канівське – Трубіж. Адміністративно басейн Супою розташований у Київській та Черкаській, Трубежа – у Київській та Чернігівській областях. Трубіж тече північніше її верхів'я річки розташовані в зоні Полісся, а середня і нижня течії – у лісостепу. Супій протікає тільки лісостеповою зоною. Обидві річки дуже каналізовані, їх долини осушені, крім того, стік Трубежу здійснюється за рахунок перекачування води до Дніпра насосною станцією (Паламарчук, Закорчевна, 2001). Береги обох річок використовуються переважно як косовища і пасовища, рідше для сільськогосподарських культур. Дно в місцях досліджень мулисте, береги переважно круті, глибини до 2 м, а подекуди і понад 2 м. Течія різної швидкості, проте в усіх місцях відчутна. Річки заросли водяною рослинністю (гличики, ряска, кушир, стрілолист тощо), багато нитчастих водоростей.

Уздовж берегів поширені лепешняк, осоки, очерет, рогіз.

Наявність публікацій стосовно іхтіологічних досліджень обох річок, а також музейні колекції різних років, дають змогу прослідкувати зміну видового складу шляхом порівняння цих даних із власними. Основним джерелом для такого аналізу є праця М. О. Полтавчука (1976).

Матеріали та методи. Іхтіологічні дослідження на р. Супій проводились у травні 2012, в жовтні 2013 та липні 2015 рр., на р. Трубіж – у жовтні 2011 та травні–червні 2012 рр. Збір матеріалу відбувався завдяки вилову риби стандартними методами (Методи..., 2006). Також використовували підсаки, оглядали улови рибалок-любителів. На Трубежі матеріал зібрано на 13 станціях, а на Супої – на 9 станціях. Ці місця охоплювали як верхню, середню, так і нижню ділянки річок. Усього досліджено 2200 особин для Трубежа і 1042 – для Супою. Нами враховано збори Національного науково-природничого музею НАН України, м. Київ (ННПМ), всього 98 каталожних номерів 28 видів риб. Систематичне положення, латинські й українські назви риб подані за роботою Ю. К. Куцоконь і Ю. В. Квача (2012). Для

порівняння видового складу обох річок, використовували індекс Соренсена, який визначали за допомогою програми PAST(version3.14).

Результати та їх обговорення. Рибне населення приток Середнього Дніпра вивчав М. О. Полтавчук (1976). У цій роботі наведено відомості про 23 види для Трубежа й 26 – для Супою, а також їх відсотки від загальної кількості досліджених риб.

Однак, враховуючи наявні збори в музеї ННПМ НАН України для цього періоду, в тому числі зібрані Полтавчуком М. О. з колегами протягом 1971–1972 рр., видовий перелік збільшується до 26 і 27 видів відповідно (табл. 1). Крім наведених зборів, у колекції ННПМ ще є підуст із Трубежа (61 екз., банка №2501), зібраний 1930 р., колектор невідомий, можливо, передано з Інституту гідробіології НАН України. Є також 1 екземпляр чебачка амурського 2004 р. в річці Недра (басейн Трубежа) поблизу Березані, зібраний К. В. Євтушенком (банка №8217). Більше зборів з цих річок в ННПМ до 1967 р. і між 1980-2011 рр. немає.

Аналізу видового складу риб Трубежа і Супою стосується й робота Ю. В. Мовчана та А. М. Романа (2014). Зокрема, автори зазначають, що в річці Трубіж на сьогодні відомо 35 видів, а в Супої – 33 види. Однак, в цілому в роботі здійснено глобальніший аналіз, і з контексту стає зрозуміло, що «сучасними» вважаються і нинішні дані, і збори 1970-х рр., тому видовий перелік більший, ніж у наших, локалізованих у часі, даних.

В порівнянні з 1970-ми, на початок ХХ ст. не знайдено в обох річках тільки звичайної, яльця звичайного, в'язя, підуста звичайного, мересниці озерної, білизни, коропа звичайного, карася звичайного, щипавки північної, йоржа дунайського. Натомість з'явилися чебачок амурський, ротань-головешка і бичок-гоніць. Два перші види, разом із карасем сріблястим – інтродуковані до водойм України, а бичок-гоніць активно розширює свій ареал, зокрема в басейні Дніпра. Але й поширення чужорідних видів по річках нерівномірне. Наприклад, ротань-головешка водиться у всіх досліджених місцях Трубежа, проте в Супою вид знайдений лише у верхній течії.

За індексом Соренсена (табл. 2) видно, що найподібнішу іхтіофауну мають різні річки в той же період (Трубіж і Супій в 1970-ті, а також Трубіж і Супій тепер). Це означає, що рибне

населення обох річок змінюється в одному напрямку – зникають і з'являються ті самі види. Загалом знижується кількість реофільних видів, а також псамофілів (за нерестовим субстратом), оскільки і Трубіж, і Супій нині дуже каналізовані, і кращі умови тут знаходять види літофіли й загальнопрісноводні, а також фітофіли за нерестовим субстратом. Збільшується кількість видів, які активно проявляють турботу про потомство – у Трубежі в 1970-х таких видів нараховувалось два (бички бабка і цуцик західний), а в Супої – три (крім двох попередніх, ще колючка південна). В 2010-х до них додалися чебачок амурський, ротань-головешка і бичок-гоніць, а також колючка південна для Трубежа. Ці види – дрібнорозмірні, короткоциклові і не мають промислової цінності, проте успішно освоюють біотопи річок, змінених зарегулюванням.

Видом-домінантом на 2010-ті рр. серед проаналізованих риб і в Супої, і в Трубежі є гірчак європейський, хоча в 1970-х у Трубежі найвищою була частка пічкура звичайного, а в Супої в той же період домінувала плітка звичайна. Загалом у Трубежі станом на 1970-ті частка трьох найчисельніших видів (пічкур звичайний, гірчак європейський, вівсянка) становила 77,90 %, для Супою в той же період домінантами були плітка звичайна, пічкур звичайний і гірчак європейський, їхня частка складала 61,70 %. Нині структура видів-домінантів для обох річок суттєво змінилася. Так, у Трубежі, крім гірчака європейського, досить чисельні верховодка звичайна, колючка південна і ротань-головешка, і разом ці види становлять 62,43 %. В Супої частка найчисельніших видів – 63,24 % (гірчак європейський, чебачок амурський, бичок-цуцик західний, вівсянка). Отже, чисельність реофіла, пічкура звичайного, значно зменшилася в обох річках. Натомість серед видів-домінантів з'явилися чужорідні.

Ще у 1970-х рр. в цих річках траплялися види з Червоної книги України (2009), такі як ялець звичайний, мересниця озерна, карась звичайний, йорж дунайський. Наразі в складі рибного населення як Трубежа, так і Супою, не виявлено жодного червонокнижного виду. Зате, низку видів внесено до третього додатку Бернської конвенції (Годлевська та ін., 2010). Це такі як вівсянка, гірчак європейський, пічкур-білопер дніпровський, в'юн звичайний, щипавка звичайна, колючка південна, бичок-бабка, бичок-цуцик західний.

Таблиця 1
Видовий склад риб Трубіжжя і Суною

Table 1
Fishes of rivers Trubizh and Supij

Вид	1971-1972 рр., % (Полтавчук, 1976) / збори ННПМ (1967-1979)		2011-2015 рр., %, (наші дані) / збори ННПМ (2012-2015)	
	Трубіж	Супій	Трубіж	Супій
<i>Clupeonella cultriventris</i> (Nordm.) – тюлька звичайна	0,15	0,50		
<i>Leuciscus leuciscus</i> (L.) – ялець звичайний	1,40 / +	4,50		
<i>Squalius cephalus</i> (L.) – головень європейський	0,70	0,10 / +	0,51	5,37
<i>Leuciscus idus</i> (L.) – в'язь	0,50 / +	2,30 / +		
<i>Rutilus rutilus</i> (L.) – плітка звичайна	2,10 / +	41,60 / +	0,74	4,51 / +
<i>Scardinius erythrophthalmus</i> (L.) – краснопірка звичайна	4,50	3,10	0,81	2,02 / +
<i>Chondrostoma nasus</i> (L.) – підуст звичайний	?	0,50		
<i>Alburnus alburnus</i> (L.) – верховодка звичайна	3,50 / +	2,40 / +	17,65	1,73
<i>Leucaspis delineatus</i> (Heck.) – вівсянка	19,10 / +	4,30 / +	3,82 / +	8,35
<i>Rhynchocypris percunurus</i> (Pall.) – голянь озерний, мересниця озерна		0,05 / +		
<i>Blicca bjoerkna</i> (L.) – плоскирка	1,10 / +	2,00 / +	2,79 / +	0,10
<i>Abramis brama</i> (L.) – лящ звичайний	0,60	2,70	0,15	
<i>Aspius aspius</i> (L.) – білізна	0,06			
<i>Rhodeus amarus</i> (Bloch) – гірчак європейський	27,20 / +	8,50	23,01 / +	33,97 / +
<i>Pseudorasbora parva</i> (Temm. et Schl.) – чебачок амурський			2,13 / +	10,65 / +
<i>Gobio gobio</i> (L.) – пічкур звичайний	31,60 / +	11,60 / +	2,43	/ +
<i>Romanogobio belingi</i> (Slast.) – пічкур-білопер дніпровський	/ +			0,19
<i>Suyprius carpio</i> L. – короп звичайний	0,10			
<i>Carassius (superspecies auratus)</i> (L.) – карась сріблястий	0,30 / +	0,20	2,28	5,66 / +
<i>Carassius carassius</i> (L.) – карась звичайний		0,05		
<i>Tinca tinca</i> (L.) – лин		0,05	0,07	
<i>Misgurnus fossilis</i> (L.) – в'юн звичайний	0,10	0,05 / +	1,47	0,67
<i>Cobitis taenia</i> (s.l.) L. – щипавка звичайна	2,20 / +	1,00	6,47 / +	5,28 / +
<i>Sabanejewia baltica</i> Witk. – щипавка північна	/ +			
<i>Barbatula barbatula</i> (L.) – слиж європейський	0,20 / +	0,05	1,4	
<i>Esox lucius</i> L. – щука звичайна	0,03 / +	0,20	2,65	0,10
<i>Pungitius platygaster</i> (Kessl.) – колючка південна		2,60 / +	12,06 / +	2,57 / +
<i>Perca fluviatilis</i> L. – окунь звичайний	0,90 / +	5,30 / +	0,51 / +	0,41
<i>Gymnocephalus cernuus</i> (L.) – йорж звичайний	0,16 / +	1,30 / +		0,10
<i>Gymnocephalus baloni</i> Holc. et Hens. – йорж дунайський	/ +	/ +		
<i>Perccottus glenii</i> Dyb. – ротань-головешка			9,71 / +	2,30
<i>Neogobius fluviatilis</i> (Pall.) – бичок-бабка	3,10 / +	5,45 / +	5,29 / +	4,31
<i>Vabka gymnotrachelus</i> (Kessl.) – бичок-гонєць			1,18 / +	1,95 / +
<i>Proterorhinus semilunaris</i> (Heck.) – бичок-цуцик західний	0,40 / +	0,05	2,87 / +	10,27 / +
Разом видів	26	27	22	21

Примітка: у випадку зборів ННПМ показана наявність (+) виду в колекції для відповідного періоду

Крім того, під час розроблення Смарагдової мережі для континентального коридору України, куди належать басейни обох річок, необхідно враховувати наявність та відносну чисельність видів з Резолюції 6 (Смарагдова..., 2011). На сьогодні жодного об'єкта Смарагдової мережі в басейнах Трубежа і Супою нема. Однак деякі види з Резолюції 6, такі як гірчак європейський (23,01% серед усіх досліджених особин в Трубежі та 33,97% – Супої), щипавка звичайна (6,47% і 5,28% відповідно) складають значну частку в уловах, а інші також представлені у складі іхтіофауни – пічкур-білопер дніпровський (0,19% в Супої), в'юн звичайний (1,47% та 0,67% в Трубежі й Супої відповідно). Тому, незважаючи на значну деградацію природних біотопів у басейнах обох річок, деякі ділянки корінного русла необхідно включити в мережу Смарагдових об'єктів для континентального біогеографічного регіону.

Таблиця 2

Порівняння іхтіофауни Трубежа і Супою за індексом Соренсена

Table 2

The comparison fish population of rivers Trubizh and Supij by Sørensen index

	Трубіж 1970-ті	Супій 1970-ті	Трубіж 2010-ті
Супій 1970-ті	0,83		
Трубіж 2010-ті	0,71	0,78	
Супій 2010-ті	0,72	0,71	0,88

Висновки. Рибне населення лівих приток Дніпра, Трубежа й Супою збіднилося від 1970-х до 2010-х рр. насамперед, аборигенних його видів, які з них занесені до поточного видання Червоної книги України. З іншого боку, з'явилися нові види – інтродуценти і саморозселенці. В основному вони короткоциклові, дрібнорозмірні й проявляють активну турботу про потомство, деякі досягають значної чисельності. Тому для обох річок спостерігається суттєва зміна видів-домінантів. Ці явища характерні для багатьох приток Середнього Дніпра, оскільки майже всі вони потерпають від зарегулювання стоку, спрямлення та каналізації русла, меліорації берегів, особливо актуальній на Придніпровській низовині. Проте знаходження кількох видів з Резолюції 6 дає підстави виділити окремі

збережені ділянки річок Трубіж і Супій як об'єкти Смарагдової мережі.

Список літератури:

1. Годлевська О., Парнікоза І., Різун В., Фесенко Г., Куцоконь Ю., Загороднюк І., Шевченко М., Іноземцева Д. Фауна України: охоронні категорії довідник. / За ред. Годлевської О., Фесенка Г. – К., 2010. 80 с.
2. Куцоконь Ю. К., Квач Ю. В. Українські назви міног і риб фауни України для наукового вжитку // Біологічні студії, 2012. – Т. 6, № 2. – С. 199 – 220.
3. Методи гідроекологічних досліджень поверхневих вод / за ред. Романенка В. Д. – Київ, 2006. 435 с.
4. Мовчан Ю. В., Романь А. М. Сучасний склад іхтіофауни басейну Середнього Дніпра (фауністичний огляд) // Збірник праць Зоологічного музею, 2014. №45. – С. 25–45.
5. Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водний фонд України: Довідниковий посібник. – К.: Ніка-Центр, 2001. – 392 с.
6. Полтавчук М. А. О рыбном населении малых рек лесостепи среднего Приднепровья Украинской ССР // Сборник трудов Зоологического музея. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 43–53.
7. Смарагдова мережа в Україні / за ред. Проценка Л. Д. – К.: Хімджест, 2011. – 192 с.
8. Червона книга України. Тваринний світ / за ред. Акімова І. А. – К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 600 с.

References:

1. Godlevska O., Parnikoza I., Rizun V., Fesenko H., Kutsokon Yu., Zagorodniuk I., Shevchenko M., Inozemtseva D. Fauna of Ukraine: conservation categories. Reference book. (eds.: Godlevska L., Fesenko H.) – Kyiv, 2010. — 80 p.
2. Kutsokon Y., Kvach Y. Ukrainian names of the lampreys and fishes of the fauna of Ukraine // Studia Biologica, 2012. – Vol. 6, № 2. – P. 199 – 220.
3. Methods of hydroecological researches of surface waters / Romanenko V.D. (ed.). – Kyiv, 2006. – 435 p.
4. Movchan Y.V., Roman A.M. Modern fish fauna of Middle Dnieper (faunistic review) // Proceedings of Zoological Museum, 2014. №45. – P. 25 – 45.
5. Palamarchuk M.M., Zakorchevna N.B. Water resources of Ukraine: reference guide. – Kyiv: Nika Tsent, 2001. – 392 p.
6. Poltavchuk M.A. About the fish population of the small rivers of the forest-steppe middle Dnieper Ukrainian SSR // Proceedings of Zoological Museum, - Kyiv: Naukova Dumka, 1976. - P. 43 – 53.
7. Emerald Network in Ukraine / Protsenko L.D. (ed.). – Kyiv: Khyndzhest, 2011. – 192 p.
8. Red Book of Ukraine. Animals / Akimov I.A. (ed.). – Kyiv: Globalconsulting, 2009. – 600 p.

THE MODERN SPECIES COMPOSITION OF FISH POPULATIONS OF LEFT TRIBUTARIES OF THE MIDDLE DNIEPER: SUPIY AND TRUBIZH

Y. Kutsokon, A. Tsyba, A. Podobaylo, A. Pan'kov

*The fish assemblage of the left Dnipro tributaries – the rivers Supij and Trubizh is described. The total collected 3242 specimens. Studies were conducted in 2011 and 2015 in Kyiv and Cherkasy regions. We analyzed materials from collections of National museum of natural history NAS of Ukraine (Kyiv) also. In Supij are found 21 species, in Trubizh - 22 species. The fish assemblage includes three introduced species, the stone moroko *Pseudorasbora parva* (Temminck et Schlegel, 1846), the Prussian carp *Carassius* (superspecies *auratus*) (Linnaeus, 1758) and Chinese sleeper *Perccottus glenii* Dybowski, 1877. In both rivers the most numerous species was the European bitterling *Rhodeus amarus* (Bloch, 1782). Dominant fish are phytophilic ecologic groups, eurytopic species, benthophags. In our studied rivers disappeared some native species (with comparison 1970-th): *Leuciscus idus* (Linnaeus, 1758), *Aspius aspius* (Linnaeus, 1758), *Chondrostoma nasus* (Linnaeus, 1758), and species listed in the Red Book of Ukraine: *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758), *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758), *Gymnocephalus baloni* Holcik & Hensel, 1974. However, there are some species from Resolution 6 adopted to create the Emerald Network. It's such species as *Rhodeus amarus* (Bloch, 1782), *Cobitis taenia* (s.l.) Linnaeus, 1758, *Romanogobio belingi* (Slastenenko, 1934), *Misgurnus fossilis* (Linnaeus, 1758). This allows us to take some reserved sites on rivers Trubizh and Supij as objects of Emerald Network.*

Key words: fish, river Supij, river Trubizh, Middle Dnieper.

Отримано редколегією 05.10.2016